

סקירת ספרים

העיתון – וסיפור המשפחה שמאחוריו

עדי מרקוזה-הס, ירושלים: כרמל, 2012, 473 עמודים

מרדכי נאור*

היומון הראשון בארץ ישראל היה "הצבי", שאמנם ראה אור מאז 1884, אך להופעה סדירה יומית (פחות או יותר) הגיע רק בסתיו 1908. מאז הופיעו בארץ עשרות רבות של יומונים, ורובם ככולם לא שרדו: הם הפסיקו את הופעתם לאחר תקופות קצרות (שבועות או חודשים), שנים אחדות ואף שנים רבות. לדוגמה, "דבר" הופיע 71 שנה (1925-1996), "הצופה" זכה לאותה אריכות ימים (1937-2008), ו"על המשמר" הופיע 52 שנה (1943-1995). ארבעה מן היומונים המופיעים כיום בישראל עושים זאת עוד מן הימים שלפני קום המדינה: "הארץ" מ-1919, "ג'רוזלם פוסט" מ-1932 (עד 1950 הוא כונה "פלסטיין פוסט"), "ידיעות אחרונות" מ-1939, ו"מעריב" מ-1948. לכל אחד ואחד מהם סיפור חיים ארוך ומרתק, אך דומה שמרתק במיוחד הוא סיפורו של "ידיעות אחרונות", והוא מובא באריכות – לעתים באריכות יתר – בספר "העיתון – וסיפור המשפחה שמאחוריו".

ספר שלם העוסק כולו באמצעי תקשורת אחד נדיר במקומותינו, ולכן יש לברך על הוצאתו לאור של ספר זה. לכאורה יש מקום לדאגה, כי המחברת טורחת להבהיר שהיא בת משפחה של המוזסים, בעלי "ידיעות אחרונות" כבר יותר משבעים שנה. לחיסרון הזה יש, כמתברר מן הספר, גם יתרון לא מבוטל:

* ד"ר מרדכי נאור (naor51@zahav.net.il) היה מרצה בכיר באוניברסיטת תל-אביב וראש החוג ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית בית ברל, וכן היה עורך "קשר" בשנים 1987-2003; הוא סופר וחוקר תולדות ארץ ישראל והתקשורת הישראלית ומחבר הספר "רבותיי, העיתונות" (2004).

2.2 אצל כספי ולימור, 1992, עמ' 62). בשנות השמונים נאלץ "מעריב", באיחור, להיפרד מכותר המשנה שלו, "העיתון הנפוץ ביותר המדינה", בעוד ש"ידיעות אחרונות" הפך, יותר ויותר, ל"העיתון של המדינה".

איך קרה הדבר? למרקוזה-הס (וגם לאחריים) התשובה מתמצית בשתי מילים: דב ירוקובסקי. אצל כל המוסים בעדה במשך שנים רבות אש הנקמה באנשי "מעריב", והם לא הסתירו זאת. נח מוזס ודב ירוקובסקי התכבאו ב-1984 במילים מפורשות:

מוזס: נקמה? כן, כמובן. לא רק, אבל חלק גדול.

ירוקובסקי: היתה מוטיביציה משפחתית חזקה, בגלל מעשה "מעריב" עבדנו יום ולילה (אדליסט, 1984, עמ' 35).

אבל דב ירוקובסקי הבין שנקמה, יוקדת ככל שתהיה, לא תבנה מחדש את "ידיעות אחרונות". היה נחזק מהכח מנצח, וספרה של מרקוזה-הס מבקש להסביר מה היה סודו של האיש המוביל בעיתון במשך עשרות שנים (ירוקובסקי), ואיך הוא – כמובן לא לבדו – הוביל את המהפך התקשורתית הזוהי. ירוקובסקי (לייד 1923) היה ניצול שיוא מכלגיה וקורב משפחה של המוזסים (יהודה מוזס היה בן דוד של אמר). הוא איבד את כל משפחתו בשואה ושרד אחרי עשרה מתנות ריכוז והשמדה, לרבות אושוויץ. בעלותו ארצה בשלהי 1945 אומץ בחום בידי משפחת מוזס, למד באוניברסיטה העברית פילוסופיה ותרבות צרפת, ובמלחמת העצמאות נזק פשוטו כמשמעו לעולם העיתונות, כשהוציא וערך למעשה את מהדורת "ידיעות אחרונות" בירושלים הנצורה. לאחר ה"פוטש" נקרא לתל אביב היטה שכס לשיקום העיתון. נחום ברנע היטיב להגדיר את תרומתו של ירוקובסקי לשיקום האמור: "כאשר העורך ובכירי הכתבים עזבו את העיתון והקימו את 'מעריב', נפתחה מלחמת הישרדות. ירוקובסקי היה לוחם מצטיין במלחמת הישרדות זו" (פוסיק, 2010).

מלחמה זו נמשכה שנים, ובתחילה לא הניבה הישגים של ממש. "ידיעות אחרונות" נחשב לעיתון ירוד ולא מכובד. מרקוזה-הס מסרססת את דמות העיתון בשנות החמישים:

ידיעות אחרונות נכנס לעידן של שפל. רוב קוראיו היו אנשים שנמשכו לקנות אותו בגלל הכותרות מנקרות העיניים, אך הקפידו להסתיר אותו בתיק או בכיס של מעיל. מי שרצה לשמור על הדמיות מכובדת לא הירשה לעצמו להיראות ברחוב, או בכית קפה, קורא את ידיעות אחרונות (עמ' 101).

מרקוזה-הס הצליחה לשים את ידה על חומר ארכיוני ועל פרטוקולים שספק אם חוקר "חיצוני" היה מגיע אליהם.

"ידיעות אחרונות" היה כעבר – וכך הוא גם בהווה – עיתון פרטי, שאינו מחויב לדווח לבעלי מניות חיצוניים ולציבור על התנהלותו ועל עסקיו. מרקוזה-הס מרימה במידה רבה את המסך מעל חשאיזות זו. היא גם חושפת, לראשונה, את הצד של "ידיעות אחרונות" ב"מלחמת העולם" הרב-דורית בין "ידיעות אחרונות" ובין "מעריב", שראשיתה בפרישה של כמעט כל אנשי "ידיעות אחרונות", בראשות העורך הראשי ד"ר עזריאל קרליבך, בפברואר 1948 והקמת "ידיעות מעריב", שעד מהרה שינה שמו ל"מעריב".

כפי אנשי המקצוע וחוקרי התקשורת נקראה הפרישה הדרמטית הזו "הפוטש" ואפילו "הפוטש הגדול", שכן עזיבה המונית כזו והקמת עיתון מתחרה – תוך כדי שאיפה לא מוסתרת "להרוס את העיתון הישן" – לא נראו עד אז, וגם לא מאז, בארץ. פריישה מתקשורת זו שימשה כל השנים אך ורק את אנשי "מעריב". הם הציגו כאילו, כאי-יכולת לעבוד בתנאים כלכליים ומקצועיים שכפה עליהם מו"ל "ידיעות אחרונות" דאז יהודה מוזס, אבי השושלת, וכרוב שהביא אותם לנטישה ולהקמת "מעריב". ברוב המחקרים והפרסומים על ה"פוטש" רשות הדיבור הייתה לאנשי "מעריב",² כאשר מכיוון "ידיעות אחרונות" באו שתיקה רועמת או לכל היותר מידע קמזני להפליא.³

ספר זה מאפשר לנו, לראשונה, לקבל את גרסת המוזסים ו"ידיעות אחרונות", והיא שונה כמובן מגרסת "מעריב". יהודה מוזס, המו"ל של "ידיעות אחרונות" ב-1948, מוצג באורח חיובי ביותר ולא כסוחר צר אופקים שראה בעיתון מכשיר כלכלי בלבד. קרליבך מוצג כאדם מתנשא שבו למו"ל ומירר את חייו. בנוסף לכך מרקוזה-הס כותבת כי קרליבך, העורך, ביקש לקבל אחוזים מרווחי העיתון (עמ' 75-76), ומוזס כמעט נעתר לו, אך שינה את דעתו לאחר כל סכסוך והטחת עלבונות מצדו.

כל מי שתואר את קורות העיתונות הישראלית במדינת ישראל הצעירה טרח להדגיש את נסיקתו המופלאה של "מעריב" ואת העובדה שלאחר ה"פוטש" השתרך "ידיעות אחרונות" שנים רבות מאחוריו. זה נכון, אולם כספר שלפניו מתואר לראשונה – ובהרחבה – סיפור ההישרדות של "ידיעות אחרונות", שהוא לא פחות דרמטי מהצלחת "מעריב". יתר על כן, לאחר 25 או שלושים שנה, אי שם בשנות השבעים של המאה הקודמת, התהפכו היצרות, ו"ידיעות אחרונות" שאיר את "מעריב" מאחור. לפי סקרים של איגוד המפרסמים ושל המכון למחקר חברתי ושימושי והאוניברסיטה העברית, בין 1970 ל-1985 ירדה החשיפה ל"מעריב" בימי חל מ-52% ל-19%, ואילו החשיפה ל"ידיעות אחרונות" עלתה מ-19% ל-45%. בגיליונות סוף השבוע הפערים אף היו גדולים יותר מכך (על פי לוח

אם נצרך לכך את משבר העיתונות המודפסת בעולם ובישראל, שפגע ופגע בכל העיתונים – לרבות "ידיעות אחרונות", האינרנט כלכלית יותר מכל מתחריו – ואת האיום מצד התקשורת הדיגיטלית, עתידו של העיתון אינו ברור. לרעתה של עדי מוקדחה-הס, מולו של "ידיעות אחרונות" שהוא ממשיך את "נוסחת ידוקובסקי":

לאחר שהרגיל במשך שנים את רוב הציבור לצורך את עיתונו, ולאחר שהוא יודקובסקי] ונח [מוזס] הרגילו את הקוראים לכך שהעיתון הזה עונה על כל צורכיהם יותר מכל מתחרה, היום רוב ציבור קוני העיתונים (עדיין) רוצה בדיוק את מה שידועות אחרונות יודע לתת לו. השאלה היא כמה זמן תחזיק הסימביוזה הזאת מעמד נוכח הכוחות המאיימים עליה כיום (עמ' 465).

הספר אינו נקי מפגמים. נפלו בו שיבושים בתיאור מצבים לגבי גופים שונים ובאזכור תפקידיהם של נושאי משרות בכירות. כך לדוגמה נכתב בעמ' 107 כי התנועה הרדיקלית הדיגיטלית לא הייתה חברה במיעצת העם בשנת 1948; הנכון הוא שבמיעצת העם, שעם קום המדינה הפכה למועצת המדינה הזמנית, היו לרדיקליסטים שלושה חברים מתוך ה-37, אך הם לא השתתפו בממשלה הזמנית. גם לא נכון שאצל "עמל לרשותה של התנועה הרדיקלית". על יוסף אלמוגי נכתב בעמ' 127 שהוא נתמנה לשר בשנת 1955; הנכון הוא שאלמוגי היה לראשונה שר רק בשנת 1962. על עיתון הערב "הדשות הערב", שראה אור בתמיכת מפא"י, נכתב בעמ' 192 כי הוא הופיע בשנים 1947-1950; השנים הנכונות הן 1946-1948.

ויש בספר בעיה נוספת: הספר מתבסס על מקורות מעטים מדי. ספר המבטח לחקר נושא כולל בדרך כלל בחלקו האחרון רשימת מקורות: ארכיונים, ראיונות, ספרים, עיתונים ועוד. בספר זה מאוזכרים מקורות לא רבים, והם מצוינים בכמות הערות שוליים.

בולט גם היעדר עדיפות של עיתונאים ושל עורכים בכירים שתמכו רבות להעלאתו של "ידיעות אחרונות" על פסי ההצלחה, לאחר שנות כדור ורדודש ארוכות. מי שיחפש את השמות שלמה נקדימון, איתן הכר, זאב גליל, עמנואל בר-קדמא ואחרים – לא ימצאם. המחברת לא נפגשה אתם כנראה, וייתכן שבשלב איסוף החומר הם לא הסכימו – מסיבותיהם שלהם – לספר לה על עבודתם בעיתון.

ועוד בעיה: המפתח (אינדקס) בחלקו האחרון של הספר מתייחס רק לשמות אנשים ולשמות עיתונים, ולא נכללים בו נושאים. כך למשל, מי שיחפש את

בעבודה אסית, וסיוזיפית לעתים, במשך כשלושים שנה הועלה "ידיעות אחרונות" מחדש על פסי ההצלחה, הן העיתונאית הן הכלכלית. בספר שלפנינו מתוארים כל הכלים והמכשירים ששימשו את השניים שעמדו בראש הפרימירה – דב ידוקובסקי העורך בפועל ונח מוזס המו"ל – בדרך מביא עמילקתא לאיגרא רמא: הגרלות, מתנות, פרסום ספרים בהמשכים של ידועים בארץ ובעולם, גיוס מתמיד של כותבים מעולים שרק מעטים כמותם היו בעיתון בשנות החמישים, והעיקר – אימוץ קו מערכתי שאותו התווה ידוקובסקי ועליו שמר בנאמנות:

עיתון לכל האנשים. הוא עיצב עיתון בדמות קיוסק שררה ידיוותי, שכל אחד יכול למצוא בו את מביקשו במחיר שווה לכל נפש, בלי להשקיע מאמץ מיוחד כלשהו ובלי חשש שמהו צורם יעצבן אותו חלילה (עמ' 20).

סמטתו של העיתון במשך שנים הייתה "כל הדעות, כל הדיעות, בידיעות". ידוקובסקי גם הקפיד ש"ידיעות אחרונות" יהיה עיתון "אמצעי": לא יסחף לשום צד פוליטי, והמידע שלו יהיה מקובל על רוב הקוראים. בכך הצליח ללא עוררין. חלקו האחרון של הספר (כ-30% מהיקפו) מוקדש למאבקים פנים-משפחתיים של המוחסים על השליטה בעיתון, עד השתלטותו הסופית של ארנון (נוני) מוזס, בנו של נח מוזס שנהוג בתאונת דרכים בשנת 1985, אירוע שגרם לזינוע כללי במערכת העיתון ובבעלות עליו. לדב ידוקובסקי, הדרך המרוחקת ובעל מניית המיעוט, לא הועילו זכויותיו הרבות, והוא נבעט החוצה. לאחר זמן קצר הוא "חצה את הקווים", עבר ל"מעריב", ושם שימש כעורך. חילופי בעלות בעיתון זה רחפתו החוצה גם משם.

עשרות עמודים בספר מוקדשים להתכתשויות בין יודשיהם של ארבעת הבנים של יהודה מוזס, אבי השושלת. נכללים בהם מסמכים, מכתבים ופרוטוקולים, ותפקיד מרכזי ממלאים גם עורכי הדין של הקרובים הנצים. חלק זה של הספר מאיר את סוגיית "הון ושלטון" בגרסה העיתונאית שלהם ומתרכזת בהשתלטותו המוחלטת של נוני מוזס על העיתון ביד חזקה ובוזוע נטויה, תוך כרי מאבקים עם קרובים, עם עיתונאים ועם פועלי דפוס.

במשך שנים רבות, משנות השמונים ואילך, היה "ידיעות אחרונות" העיתון הנפוץ ביותר במדינה, והגיע כמעט לכל בית – תופעה חסרת תקדים בעולם החופשי. מעמד זה ניטל ממנו בעשור האחרון עם התבססות "ישראל היום", הזינוק במימונו של הטייקון האמריקני היהודי שלרון אולסון, המופץ במאות אלפי עותקים מדי יום כיומו.

כספי, ד' ולימור, י' (1992), המתוכנים – אמצעי התקשורת בישראל, 1990-1948, תל אביב: עם עובד.

ליימן-וילציג, ש' (1999), המטוטלת, המדרון והמו"לכות, קשר, 25, 4-19.

מוזס, ג' (1989), מבוא, עמוד ראשון – ספר היובל של ידיעות אחרונות, 1939-1989, תל אביב: ידיעות אחרונות, עמ' 6-7.

נאור, מ' (2003), הפושט הגדול, קשר, 33, 3-15.

נאור, מ' (2004), רבותי, העיתונות, תל אביב: משרד הביטחון.

פרסיקו, א' (2010), סוג של נס, העין השביעית. נדלה ביום 30.12.2010 מתוך http://www.the7eye.org.il/articles/Pages/281210_Kind_of_a_miracle.aspx

קיסרי, א' (תשל"ה), זכרונות ליום מחו, תל אביב: עם עובד.

רוזנפלד, ש' (2001), פוקי קרליבך והקמת "מעריב", קשר, 30, 93-99.

התייחסות "ידיעות אחרונות" למהומות ואדי סאליב או ל"פרשת לבון" יצטרך לרפור כספר עד שימצאנה.

למרות הפגמים, הארכנות (היתרה לעתים) ופירוט רב מדי של קרבות בנוסח "מוזס נגד מוזס", תיאור עלייתי, נפילתו ועלייתו מחדש של "ידיעות אחרונות", הרשאי בהחלט לשאת בתואר "עוף החול התקשורתי של ישראל" – ספר זה מעמיד לרשות הקוראים והמוקרים פרקים מרתקים בקורות התקשורת המקומית בשבעים השנים האחרונות. קרבתה של המחברת לאחדים מבני "המשפחה הלוחמת" (המוזסים) אפשרה לה, כאמור לעיל, להגיע למקורות פנימיים ששום חוקר אחר לא יכול היה להתקרב אליהם. בכך יש לראות את מעלתו הגדולה של הספר.

הערות

- 1 אחד הפורשים, אורי קיסרי, כתב בוויכוחו: "המבצע, שנקרא הקמת 'מעריב' הכיל פעולת מיקוש להריסת 'ידיעות אחרונות'. כולנו האמנו, שבתוך 24 השעות שבחו ימות עיתון ויוולד עיתון, יותיר יהודה מוזס על האמביציה שלו ולהיות מר"ל של עיתון ויחזור לעיסוקיו" (קיסרי, תשל"ה, עמ' 145).
- 2 על נסיבות פרישתם של עובדי "ידיעות אחרונות" והקמת "מעריב" סיפר בהרחבה שלום רוזנפלד, אחד העוזבים (רוזנפלד, 2001). גם מחקריהם של ליימן-וילציג (1999) ושל נאור (2003) ניזונים ממקורות "מעריב", הזמינים יותר מאלה של "ידיעות אחרונות". מדי שנה בשנה, כ-15 כפברואר, כתב "מעריב" בהרחבה על נסיבות הקמתו, ברוח "ציאה מעבדות לחירות", ואילו "ידיעות אחרונות" התעלם מן האירוע לחלוטין.
- 3 דוגמה למידע קמפני יכולות לשמש מילותיו של המר"ל השני של העיתון נח מוזס, במבוא לספר "עמוד ראשון – ספר היובל של ידיעות אחרונות, 1939-1989" (מוזס, 1989): "משבר מכאיב פקד את העיתון בעונת ה'פושט' הידוע [...]. אלא שמעו יצא מתוק". מוזס – שהזכרים הופיעו כשכבר לא היה בחיים – הוסיף כי העיזבה גרמה לרובן הנשארים ולהתגבשות סגל מערכת, מנהלי וטכני רענן. בסך הכול הוא כתב על הפרישה הדרמטית 43 מילים בלבד כנגד רכבות המילים שנכתבו עליה ב"מעריב" במהלך השנים.
- 4 פרסיקו צייטט את ברנז, שהשתתף בכינוס תקשורת בספרייה האומית בירושלים.

רשימת המקורות

אדליסן, ר' (1984), המדינה זה אני, מוניטין, 4, 34-35, 170-172.